

A magyar kígyókultusz – fehér kígyó

Készítette:

Benedekné Ficzere Kitti

2017.01.04.

Tantárgy:

BMVD -151:17

Sámánizmus és népvallás

Dr. Birtalan Ágnes

Bevezetés

Dolgozatomban a magyar néphagyomány kígyókultuszával foglalkozom, azon belül is különös hangsúlyt fektetek a fehér kígyóra és a sárig hasú kígyóra. Két alapvető forrásom szerzője Erdész Sándor (1929–2006), aki nyírségi mesegyűjtőként, néprajzkutatóként, muzeológusként, s múzeumalapítóként végzett munkásságával méltán vált a magyar néphit egyik fontos szaktekintélyévé.

1. Kígyó a magyar néphagyományban

A magyar népi hitvilágban nagy hiedelemanyag fűződik a kígyóhoz, holott hazánkban nem mondható elterjedt állatnak. Érdekes, hogy hiedelmeinkben, meséinkben, mondáinkban, közmondásainkban gyakrabban szerepel, mint más állatok. A kígyótisztelet régi időkre nyúlik vissza, az európai és ázsiai népek vallási felfogásaiban minden más állattól jobban tisztelik, így a magyar néphagyományban is¹. Tasnádi Kubacska szerint a kígyó „a legrégebbi testalak, amelyet a gonosz hatalom magára öltött”. Például „a *nága*, az ázsiai kobra tisztelete apáról fiúra száll. Olyan régi, mint a méregtől való rettegés érzete.”². Tehát a kígyókultusz kialakulása a gonosz hatalom szellemét magában rejtő kígyóktól faló félelem kapcsán alakulhatott ki. Erre mindenhol hatással voltak a környező népek hagyományai, hazánkban a mesékből és mondákból erős balkán, illetve német hatásra következtethetünk³.

A magyar néphagyományban, Erdész alapján, három kígyótípust különböztetünk meg, s az ezekkel kapcsolatos hiedelmek, mondák, népmesék összessége adja a magyar kígyókultuszt. Egyik típus a *közönséges kígyó*, mely barna színű, erdőkben, mezőkön él, s olyan mondakörök kapcsolódnak hozzá, mint az emberbe bűvő kígyó, a hálátlan kígyó, vagy a kígyóval való gyógyítás⁴. A közönséges kígyóval ellentétben, a *fehér kígyó* természetfeletti, mitikus lény, természetfeletti képességekkel. Így elmondható, hogy mágikus ereje is jelentősebb, közönséges társánál, de a sárkány démonikus képességeit még nem éri el⁵. A harmadik típusba soroljuk a szintén mitikus *sárkánykígyót*. Nevéből is arra következtethetünk, hogy átmenetet képez a kígyó és a sárkány között. A magyar néphit „kígyóból kifejlődött szörny”-nek tartja a sárkánykígyót, akinek egyedüli ellenfele a garabonciás⁶.

¹ Erdész 1982: 155.; Erdész 1971: 73.

² Tasnádi Kubacska 1939: 8, 12.

³ Erdész 1982: 179.

⁴ Uo.: 157–158.

⁵ Erdész 1971: 91.

⁶ Erdész 1982: 157.

2. A fehér kígyó típusa, különös tekintettel a házikígyó

A fehérkígyó-hiedelemkör jelentős szerepet tölt be a magyar néphagyományban, ezért most erre szeretnék rátérni. Ezt a mitikus kígyótípus még három alcsoportra osztható. Aki eszik a mezőn, erdőn, réteken élő *fehér kígyó*, húsából, minden állat nyelvét megérti. A *kígyókirály* csak erdőben él, a mesék szerint arany koronát visel, természetesen a kígyók fölött uralkodik, s lehetévével át tudja adni az állatnyelv megértésének képességét⁷. Harmadik altípusba tartozik a *házikígyó*, mely háziszellemszerű lény, a ház őrzőszelleme. Az általános hiedelem szerint minden háznak megvan a saját házikígyója, ami szerencsét hoz a ház lakóira⁸.

Ez utóbbihoz, Erdész Sándor igen összefogott, ugyanakkor részletes jellemzését szeretném idézni:

„A házikígyó általában fehér-, szürkésfehérszínű, egy-két méteres, szagtalan, esetleg fokhagymaszagú, ártalmatlan (nem mérges) állat. Leginkább csörgő, füttyülő hangot ad. Minden házban van, ő a ház őrzőszelleme. Legszívesebben falban, küszöb alatt tartózkodik. Ha megtűrik, szerencsét vagy ajándékot hoz; ha megölik, valaki meghal a házból. Különösen a gyermekhez igen barátságos. Szereti a tejet, megissza a gyermekek elől, kiszopja a tehén tőgyéből is. Ha belebújik az emberbe, tejjel ki lehet csalogatni. Ha meg akarnak szabadulni tőle, meg kell fogni, s ki kell vinni a házból.⁹”

Ahogy az idézett szövegrészletben is olvasható, mivel a házikígyó többnyire fehér, fehéres színű, gyakran nevezik *fehér kígyónak*. Tiszavason ismert azonban fekete színű változata, s csupán egy adat maradt fenn ezen ellentétről, mely alapján a fehér a szerencséhez, a fekete pedig a szerencsétlenséghez köthető.¹⁰ A házikígyó további elterjedt elnevezései: *falikígyó*, mivel általában a házak falában fészkel; *szerecsenkígyó*, szerencsehozása miatt (Decsen például azt mondták, hogy „Addig volt a háznak szerencséje, míg a kígyó itt lakott.¹¹”), *csörgőkígyó* vagy *csörgőkígyó*, mert csörgő hangot is hallathat¹².

Érdekes a tej szerepe a kígyó kapcsán. Általános népi elképzelés szerint ugyanis a házikígyó tejen él. Az emberbe bújt közönséges kígyót is tejjel kell kicsalogatni, hogy az

⁷ Uo.: 157.

⁸ Kígyó. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*.

⁹ Erdész 1971: 82.

¹⁰ Uo.: 80.

¹¹ Erdész 1971: 75.

¹² Uo.: 75-80.

áldozatot forró tej fölé lógtatják¹³. A kígyó és a gyermek barátságában jellemző, hogy a gyermek tejet ad az állatnak. Ilyen történetek sokaságára lehetünk figyelmesek a nemzetközi népmesekatalógusban, például finn, litván, svéd mondakörökben is szerepel¹⁴.

3. A sási kígyó balladatípus jellegzetessége

Ahogy a fenti idézetben is olvashatjuk, a házikígyó nem veszedelmes állat. Több mese, ballada szól például arról a vándormotívumról, hogy az ember kebelébe veszi a kígyót. Erdész azonban 1971-es cikkében kiemeli, hogy itt különbséget kell tennünk a szándékosan „kebelébe veszi”, és az ember akarata ellenére „kebelébe bújt” motívum között. Az előbbi általában fabulákban és szólásokban szerepel, míg az utóbbi, a 16. századból eredeztethető, *sási kígyó* balladatípus jellegzetes eleme¹⁵. Erich Pohl sajátos magyar balladának tartja a „sárga kígyó” típus változatait a szláv és román balladacsoportban¹⁶. Közös tartalmuk, hogy a legény vagy leány fekszik a bokorban, s alvás közben kebelébe mászik a kígyó. Ekkor szalad anyjához, apjához, testvéreihez, rokonaihoz, de egyik sem hajlandó kezét feláldozni. Végül a szerető az, aki nem riad vissza a kígyótól. Itt a történet vége kettéágazik, miszerint beszélhetünk a szeretet próbájáról, amikor a kígyó egy fiktív kincs, s arról, amikor a kígyó valódi kincssé változik¹⁷.

A szeretteit s szerelmesét szeretetükben próbára tevő motívum általános európai ballada- és mesemotívum. A hős ezáltal próbára teszi hozzátartozóit, hogy felmérje, ki milyen hűséggel van iránta.

Itt most e balladatípusból szeretnék hármat, a *szeret próbájából*, egymás mellé állítani:

Sárga hasú kígyó¹⁸

„Anyám, édesanyám,
Lefeküdtem vala,
Lefeküdtem vala
Csipkebokor alá,

Bébútt kebelembe
Sárig hasú kígyó,
Szorissa dorokam,
Szíjja piros vérem.

Sárga hasú kígyó¹⁹

„Ott hálék ez éjen
Egy kerek dombecskán,
Bément e hasamba
Sárig hasú kígyó.

Csibbedi szivemet,
Eszi e májamat,
Piros vérem szíjja,
Dorokam szorissa.

Menyecske, menyecske...²⁰

Menyecske, menyecske,
Te barna menyecske,
Rég megmondtam néked,
Ne menj a cserésbe.

Bément a cserésbe,
Lefeküdt a fűbe,
Sárig-hasú kígyó
Bébútt kebelébe.

¹³ Erdész 1982: 159.

¹⁴ Erdész 1971: 79.

¹⁵ Uo.: 78.

¹⁶ Pohl 1934: 292–294.

¹⁷ Erdész 1982: 161.

¹⁸ Kallós Zoltán gyűjtése: 1953, Forrófalva; közlés: 1971

¹⁹ Kallós Zoltán gyűjtése: 1956, Máriafalva; közlés: 1971

²⁰ Csíkrákosi népdal. In: MEK

Anyám, édesanyám,
S aki azt kiveszi,
S aki azt kiveszi,
Félkarját megeszi.”

„Fiam, édes fiam,
Jobban fiam nélkül,
Jobban fiam nélkül,
Mintsább karom nélkül.

„Mátkám, édes mátkám,
Lefeküdtem vala,
Lefeküdtem vala
Csipkebokor alá,

Bébútt kebelembe
Sárig hasú kígyó,
Szorissa dorokam,
Szíjja piros vérem.

Mátkám, édes mátkám,
S aki azt kiveszi,
S aki azt kiveszi,
Félkarját megeszi.”

„Mintsem mátkám nélkül,
Jobban kezem nélkül.
Mintsem mátkám nélkül,
Jobban kezem nélkül.”

Bényúlt kebelibe,
Kivegye az kégyót.
De nem kégyó vala,
Hanem arany vala.

Anyám, édesanyám,
Nyúlj bé kebelembe,
Vedd ki kebelemből
Sárig hasú kígyót!”

„Mintsább kezem nélkül,
Jobb szép lyányom nélkül.
Menj el te bácsidhoz!
Talán ő kiveszi.”

„Ott hálék ez éjen
Egy kerek dombecskán,
Bement e hasamba
Sárig hasú kígyó,

Csibbedi szivemet,
Eszi e májamat,
Piros vérem szíjja,
Dorokam szorissa.

Bácsim, édes bácsim,
Nyúlj bé kebelembe,
Vedd ki kebelemből
Sárig hasú kígyót!”

„Mintsább kezem nélkül,
Jobb szép húgom nélkül.
Menj el te nénédhez!
Talán ő kiveszi.”

„Ott hálék ez éjen
Egy kerek dombecskán,
Bément e hasamba
Sárig hasú kígyó,

Csibbedi szivemet,
Eszi e májamat,
Piros vérem szíjja,
Dorokam szorissa.

Néném, édes néném,
Nyúlj bé kebelembe,
Vedd ki kebelemből
Sárig hasú kígyót!”

„Mintsább kezem nélkül,
Jobb szép húgom nélkül.
Menj el te mátkádhoz!
Talán ő kiveszi.”

„Ott hálék ez éjen
Egy kerek dombecskán,

– Anyám, édesanyám,
Kedves és jó dajkám.
Sárig-hasú kígyó
Bébútt kebelembe.

Arra kérem magát,
Vegye ki belőle!
Szerelmes szivemet
Megemészti benne.

– Nem veszem, leányom,
Kezemet megmarja,
Az én kicsi gyenge
Ujjam leszakajszja.

Inkább elleszek én
Jó leányom nélkül,
Hogysem én ellegyek
Gyenge karom nélkül.

– Bátyám, édes bátyám,
Kedves és jó bátyám,
Sárig-hasú kígyó
Bébútt kebelembe.

Arra kérem magát,
Vegye ki belőle!
Szerelmes szivemet
Megemészti benne.

– Nem veszem testvérem,
Kezemet megmarja,
Kezemet megmarja,
Ujjam leszakajszja.

Inkább elleszek én
Jó testvérem nélkül,
Hogysem én ellegyek
Gyenge karom nélkül.

– Kedvesem, kedvesem,
Hűséges kedvesem,
Sárig-hasú kígyó
Bébútt kebelembe.

Arra kérem magát,
Vegye ki belőle!
Tüdőmet, májamat
Megemészti benne. –

Erre az édes
Meg is keseredett,

Bement e hasamba
Sárig hasú kígyó,

Gyenge karjaira
Ruhát teregetett.

Csibbedi szivemet,
Eszi e májamat,
Piros vérem szípjá,
Dorokam szorissa.

Bényult kebelibe,
Kivette belőle;...
Sárig-hasú kígyó
Aranyalma leve.

Mátkám, édes mátkám,
Nyúlj bé kebelembe,
Vedd ki kebelemből
Sárig hasú kígyót!”

S így hát az édese
Jobb, mint hív szülőttje,
Tizenkét éve, hogy
Mind ötlet kereste.

„Mintsább mátkám nélkül,
Jobb szép kezem nélkül.”
Hát mikor kivette,
Mind sárig arany vót.

A két *Sárga hasú kígyó* című ballada Kallós Zoltán gyűjtéséből való, s minden általa meglátogatott csángó faluból ismeri változatát²¹. Jól látható, hogy mindháromban megegyezik a *sárig hasú kígyó* kifejezés, melyből a *sárig* a *sárga* szóra utal, vagyis arra, hogy valami értékes, valami aranylik a kígyót lenyelt emberben. Tehát a magyar kígyóhiedelemben ilyen formában jelenik meg a *sárig hasú kígyó*.

4. Kígyó a népművészetben

Fontos szólni arról is, hogy milyen sokszor alkalmazott motívum a kígyó a népművészetben. Ahogyan már korábban említettem, Magyarországon is, az egyik leggyakoribb állatábrázolás. A hullámos vonal alakban megjelenő kígyó díszíti az alföldi miskakancsót (1.kép), pásztorbotokat (2. kép) a gyógyerejében való hite miatt, egyes torockói hímzéseket (3. kép), egyes berendezési tárgyakat és nem utolsósorban kapufélfáka²². Érdekes azonban, hogy ez utóbbi, a székely kapuk elmaradhatatlan hullámvonalas indásleves díszítőmotívumában a kígyóalak csupán a növényt egészíti ki, vagy helyettesíti²³. Sajnos már nem tudjuk, hogy a régi hiedelemben mi adta a „kígyós kapu” (4. kép) alapját, de Sárrétudvariban úgy tartják, hogy aki átmegy ezen kapu alatt, azt szerencse éri. Ebből kiindulva a kígyós kapu kígyója Erdész szerint a házikígyót szimbolizálja²⁴. Dolgozatom végén található néhány kép az aláhúzott tárgyakról.

²¹ Kallós Zoltán gyűjtése: 1953.

²² Kígyó. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*.

²³ Malonyai 1909: 144, 146.

²⁴ Erdész 1971: 82.

Összegzés

Összefoglalásképpen, a magyar kígyókultusz általános jellemzőit igyekeztem bemutatni, különös hangsúlyt fektetve a házikígyóra és a sárig hasú kígyó balladamotívumra. Azért választottam a magyar néphit kígyóhiedelmét, mert eddig nem igazán hallottam, s tudtam róla, de érdekesnek tűnt és sokat tanultam a cikkek olvasása közben.

Szakirodalom

Erdész 1971

Erdész Sándor 1971. Fehér kígyó a magyar néphagyományban. *Jósa András Múzeum Évkönyve XII–XIV (1969-1971)*, Budapest, 73–91.

Erdész 1982

Erdész Sándor 1982. Adatok a magyar kígyótisztelethez. *Jósa András Múzeum Évkönyve XV–XVII (1972-1974)*, Nyíregyháza, 155–186.

Malonyai 1909

Malonyai Dezső 1909. *A magyar nép művészete II*. Budapest

Pohl 1934

Pohl, Erich 1934. Die Deutsche Volksballade von der Losgekauften. FFC 105. Helsinki. In: Erdész Sándor 1982. Adatok a magyar kígyótisztelethez. *Jósa András Múzeum Évkönyve XV–XVII (1972-1974)*, Nyíregyháza, 155–186.

Tasnádi Kubacska 1939

Tasnádi Kubacska András 1939. *A mondák állatvilága*. Budapest

INTERNETES FORRÁSOK

Csíkrákosi népdal (Menyecske, menyecske...)

<http://mek.oszk.hu/06200/06204/html/manepbal00124.html> (megtekintve:2017.01.04.)

Kallós Zoltán gyűjtése: 1953.

<http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/sarga-hasu-kigyó> (megtekintve: 2017.01.04.)

Kallós Zoltán gyűjtése: 1956.

<http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/sarga-hasu-kigyó-1> (megtekintve: 2017.01.04.)

Kígyó. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-459.html> (megtekintve: 2017.01.04.)

Képmelléletek

1. kép

Miskakancsó. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*

(1848-ból (Mezőcsát, Borsod-Abaúj-Zemplén m.) Bp. Néprajzi Múzeum)

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3->

[1844.html](http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1844.html)

2. kép

Kígyós pásztorbot

Kiss István fafaragó oldaláról:

<http://www.kissi.hu/index.php?cat=38&wood=327>

3. kép

Torockói hímzések. In: Magyar Néprajzi Lexikon

(Párnavég „kígyós”, hullámindás mintával (Torockó, v. Torda-Aranyos m. 19. sz.) Bp. Néprajzi Múzeum)

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-720.html>

4. kép

Kígyós kapu. Sárrétudvari, Zrínyi u. 111.

In: Erdész Sándor 1971. Fehér kígyó a magyar néphagyományban. *Jósa András Múzeum Évkönyve XII-XIV (1969-1971)*, Budapest, 83.